

Velünk történt 1958–2023 – a BTK Régészeti Intézet elmúlt 65 éve és a kutatások új irányai

Alapító történetek: Gerevich László nyomdokain

Benkő Elek, az MTA rendes tagja

A Magyar Tudományos Akadémia keretében 1958-ban létrejött Régészeti Kutató Csoport (1967-től Régészeti Intézet) alapításakor megfogalmazott feladatok és elvárások jelentős részben ma sem vesztek aktualitásukból: az ország legkiválóbb szakemberei közreműködésével módszertanilag és tudományosan is példamutató kutatások kezdeményezése. Az alapító igazgató, Gerevich László, széles látókörű művészettörténeti és történetfilozófiai iskolázottsággal, nagyfokú nyitottsággal az építészettörténet és régészet felé, mindezt a középkorkutatásban is meg kívánta valósítani, amikor kiemelkedő jelentőségű lelőhelyek, egykori politikai-kulturális központok monumentális kutatási programját kezdeményezte, Buda és Óbuda után a nagyszabású pilisszentkereszti és dömösi ásatásokkal.

Központ és hátság: a középkori település- és környezetkutatás útjai

Zatykó Csilla PhD

A középkori Magyarország nagy presztízsű, központi helyszíneinek, mint a budai vár, a dömösi prépostság vagy a pilisszentkereszti apátság régészeti, történeti és művészettörténeti kitekintésű feldolgozása mellett a Régészeti Intézet középkori kutatásaiban a kezdetektől helyet kapott a hátság, azaz a falvak, várak, uradalmak és ezek anyagi kultúrájának, illetve táji környezetének megismerése is. Az Intézet középkori vár-, település- és környezeti kutatásai ezekre a – helyi léptéktől az európai horizontig terjedő – hagyományokra is építenek, miközben jelenünk aktuális tudományos kérdéseire és módszertani kihívásaira is reflektálnak.

Vár és vártartomány: középkori várak komplex kutatása a Régészeti Intézetben

Kovács Bianka Gina MA

A középkori várak kutatása végigkíséri a Régészeti Intézet történetét. Számos olyan alapmű született a témában, mint a budai vagy a kőszegi vár ásatásait feldolgozó kötetek, illetve Miklós Zsuzsa és Kovács Gyöngyi munkái. A korábbi hagyományokat folytatva jelenleg is több erősség kutatása zajlik az Intézetben. Kiemelendő a 2017-re teljesen feltárt csókakői vár, illetve a dombói vár, melynek ásatása jelenleg is folyik, de olyan, régen feltárt, jelentős emlékekkel is foglalkozunk, mint a tatai vár. Jelenleg zajló projektjeinknél az épületek és leletanyaguk mellett az egykor az uradalmukat képező településekre is figyelmet fordítunk, illetve fontosnak tartjuk, hogy a hagyományos kutatást többféle, a 21. századi elvárásoknak megfelelő módszerrel ötvözzük.

Változó horizontok: A Régészeti Intézet ókori és kora középkori kutatásai egykor és ma

Bollók Ádám PhD

A római császárság és a kora középkor évszázadainak, valamint az ókori mediterrán világ kiválasztott korszakainak és térségeinek a vizsgálata a Régészeti Intézet alapításának kezdete óta az intézmény kutatói érdeklődésének homlokterében állt. E kutatások törzsét mindvégig a Kárpát-medence Kr. u. első évezrede történetének és régészeti emlékeinek a feltárása és feldolgozása jelentette. Ez a munka ugyanakkor az 1960-as évektől kezdve szervesen kiegészült a Kárpát-medencei hun kori, avar kori és magyar honfoglalás kori leletanyag eurázsiai

előzményeinek és kapcsolatrendszerének a feltárásával, amelyben az Intézet számos kutatója helyszíni ásatásaival és múzeumi vizsgálataival is úttörő szerepet vállalt. A nemzetközi munkamegosztásba bekapcsolódva a rendelkezésre álló erőforrások engedte keretek között ugyancsak kiemelt érdeklődéssel fordult az Intézet ókori régészeti osztálya a Nílus-völgy történetének és kultúrájának feltárása felé. Napjainkban az Intézet kutatási profilját ezekre a hagyományokra szervesen építve, egyben a jelen kihívásaihoz és a megváltozott társadalmi környezet jelentette kerethez igazodva látjuk beilleszhetőnek a hazai és a nemzetközi tudományos munkamegosztás keretei közé.

Rákóczifalva–Bagi-földek: úton a kora népvándorlás kori közösségek komplex megismerése felé

Masek Zsófia PhD

Rákóczifalva-Bagi-földek szarmata-, hun és gepida kori leletanyagának feldolgozása a 2006–2007. évi, nagyberuházás keretében elvégzett feltárások óta folyamatos. A régészeti anyagfeldolgozás mellé az elmúlt években a természettudományos társtudományok eredményei is felzárkóztak. Ezek segítségével több perióduson át vizsgálható az itt élt közösségek életmódja, gazdasága, étkezési szokásai, a települések környezete és tájtörténeti kontextusai. Az elemzésekhez ma már genetikai kutatások is csatlakoznak, amelyek új távlatokat nyújtanak, és új szempontokat vetnek fel a lelőhelyeken egykor élt közösségek rekonstrukciójával kapcsolatban.

Adatrégészet. Hagyományos, megújuló és új erőforrások a múlt feltárásában

Horváth Friderika CSc

Az emberiség minduntalan törekszik arra, hogy hagyatékát maradandó formában az utókor számára is megőrizze; a múzeumok, levéltárak, könyvtárak, irattárak, személyes hagyatékok tele vannak olyan tárgyakkal, alkotásokkal, írott anyagokkal, melyek történeti, kulturális vagy jogi szempontból akár az egyén, akár a közösség számára fontosak lehetnek, hosszú távon megőrzendő és megosztandó értéket képviselnek. A terepi munkák és kutatási projektek során keletkező szerteágazó kutatási adatok fontosságát a Régészeti Intézet már a kezdet kezdetén is felismerte és egy jól szervezett Adattárat alakított ki, amely a topográfiai feldolgozások tudományos háttérbázisát biztosította. Az elmúlt évtizedek technológiai fejlődése hatalmas mennyiségű, heterogén digitális adatot eredményezett, amelynek kezelése, újrafelhasználási kereteinek kialakítása koncepcionális és technikai vonatkozásban is jelentős kihívás elé állít mindannyiunkat. A Régészeti Intézet azt a hosszú távú célt tűzte ki maga elé, hogy megalkossa a kutatási adatok fenntartható digitális megőrzési és megosztási modelljét, amely az archivált, illetve a különféle új adatsorokat egy központi adatsomópontban egyesíti, vizuálisan megjeleníti és önálló publikációs szintre emeli.

MRT ReLoad – Hagyomány és megújulás a régészeti topográfiai kutatásokban

Berta Adrián MA

A BTK Régészeti Intézete (korábban az MTA Régészeti Intézete) alapítása óta kiemelt feladatának tekintette a Magyarország Régészeti Topográfiája kutatási program megvalósítását, az ehhez kapcsolódó kötetek összeállítását és közzétételét. Az MRT első kötete 1966-ban jelent meg, amit 1969 és 2012 között további tíz kötet követett, ezekkel az ország mai területének mintegy 12%-át sikerült lefedni. A topográfiai munkák jelentőségét mi sem mutatja jobban, minthogy a 2000-es évek elején létrehozott közhiteles lelőhely-nyilvántartás egyik alappilléret

éppen az MRT adatbázisa jelenti. A topográfiai kutatásokkal kapcsolatban 2015-ben, több országos intézmény összefogásával megrendezett konferencia a folytathatóság és modernizáció lehetőségeire fókuszált. Az ezredforduló környékén részben a beruházásokhoz kapcsolódó szakfeladatok, részben pedig a régészeti kutatásban elterjedt (mikro)regionális megközelítésmód a topográfiai jellegű munkák gyakorlatában is jelentős súlyponteltolódást eredményezett. Az elmúlt évben napvilágot látott legújabb kötet pedig már a teljes módszertani megújulás jegyében született. Az előadás során a kutatás új elméleti és módszertani kereteit tekintjük át.

Régészeti Intézet – intézeti légirégészet

Szabó Máté PhD

A légirégészet a régészeti lelőhelyfelderítés egyik leghatékonyabb eszköze. Magyarországi helyzete ugyanakkor a történelmi múlt és az intézményi háttér miatt korlátozott. Az előadásban a légirégészet Régészeti Intézet életében játszott szerepe és lehetőségei kerülnek áttekintésre, bemutatásra.

A természettudományok és a régészet kölcsönhatásáról intézeti kutatásainkban, 1973–2023

Bánffy Eszter DSc

Az Interdiszciplináris osztály megalakulása (1973), amely különösen a Vasfüggöny mögötti nagyfokú elszigeteltségben úttörő szerepet töltött be, különösen két akkori kutatónak Kutzián Idának és Bökönyi Sándornak köszönhető. Bökönyi Sándor világszerte ismert és becsült alakja volt az archeozoológiának, nemzetközi kapcsolatai révén igazgatósága (1981–1993) alatt korábban nem látott mértékben kapcsolódtak össze az itteni projektek és a bennük résztvevő kutatók nyugat-európai, amerikai és közel-keleti műhelyekkel. Ez a háttér teremtette meg a következő kutatói generációk számára a folytatást, a kiteljesedést. Az elsők között alakult archeogenetikai laboratórium az Intézetben – ma már külön társintézmény a BTK-n belül. Európában az egyik első nagyszabású archeogenetikai kutatási program magyar vezetője volt az Intézet. ERC-projektben, számos társtudomány képviselőivel együttműködve és intézeti terepmunkában úttörő roncsozásmentes, az ásatásokat kiegészítő, sokszor helyettesítő módszerekkel kezdtünk dolgozni. Az elmúlt a fél évszázad megalapozta az újra mindig nyitott, sokféle tudományág módszereit és szakembereit összehangoló gondolkodásunkról szóló hírünket: itthon és a nagyvilágban egyaránt. Emiatt ma is számos hazai és külföldi partner keresi a velünk való együttműködést, a közös gondolkodást, amely a régészet jelentőségének, a társadalomban való megjelenítésének is ismertetőjele.

A nagy átalakulás: a korai földművelő társadalmak kialakulása és elterjedése a Dél-Dunántúlon

Marton Tibor PhD

Európa története egyik döntő mozzanatának, az élelemtermelés és a letelepült életforma, vagyis lényegében az újkőkori életmód közép-európai megjelenésének és az azzal szorosan összefüggő társadalmi átalakulásoknak a kutatása hagyományosan mind a hazai, mind a nemzetközi ősrégészet kiemelt témája. A Régészeti Intézet újkőkori munkacsoportja kutatásainak fókuszában – az intézményben már az 1960-as években megkezdődött kutatások hagyományát folytatva – a Dél-Dunántúl lelőhelyei állnak. A régióban a legkésőbbi vadászó-gyűjtögető közösségek nyomai is ismertté váltak, lehetőséget nyújtva az alapvető életmódváltás

kétoldalú értelmezésére. A terület a Kr. e. 6. évezredben mintegy a balkáni és közép-európai – egymástól több szempontból eltérő – újkőkori közösségek érintkezési zónájaként, egyben a közép-európai típusú újkőkori fejlődés kiindulópontjaként határozható meg, ahol az évezred utolsó harmadára települések sűrű hálózata alakult ki. Az elmúlt évtizedek során összegyűjtött jelentős adatmennyiség alapján az egykori embercsoportok migrációjának bioarcheológiai bizonyítékai, a létfenntartási stratégiák, a településformák és temetkezési szokások, valamint az anyagi kultúra néhol akár településenként is eltérő mintázatai egyaránt dinamikusan változó kutatási témákat jelentenek.

Az idő urai: korai földművelő közösségek radioaktív szén alapú kormeghatározása a Dunántúlon

Oross Krisztián PhD

A szén ritka, de minden szerves anyagban jelenlévő radioaktív izotópja kifejezetten alkalmas régészeti korú minták korhatározására. E tulajdonságának felfedezése a 20. század közepén alapjaiban rengette meg az európai ősrégészetben korábban elfogadott kronológiai rendszereket. Az eredeti módszer azóta is folyamatosan fejlődik. Komoly változásokon ment keresztül maga a mérési technológia, bevezetésre került a nyers mérési eredmények dendrokronológiai alapú korrekciója, az ún. kalibráció, elterjedt a mérési sorozatok matematikai, statisztikai kiértékelése. A HUN-REN BTK Régészeti Intézet több olyan sikeres kutatási programot valósított meg az elmúlt évtizedben, amelyek fő vagy egyik jelentős célkitűzése dunántúli korai földművelő közösségek hagyatékának radiokarbon keltezése volt. Az előadás konkrét esettanulmányokon keresztül mutatja be egyedi múltbeli események, teljes települések és temetkezési helyek, valamint regionális folyamatok radiokarbon korhatározását. Betekintést enged továbbá a módszer pusztán kronológián túlmutató jelentőségébe, például alkalmazásának lehetőségeibe településhálózati rekonstrukciók és demográfiai modellek készítése során.

Újkőkori társadalmak a kerámia tárgyak „életének” tükrében

Jakucs János MA

A dél-dunántúli neolitikus közösségek kutatásának a Régészeti Intézetben sok évtizedes hagyományát folytató munkánk egyik fókuszpontjában a kerámia forrásanyag új, komplex szempontok mentén építkező interdiszciplináris kutatása áll. A tipológia, mint a tárgyak különbségének vagy hasonlóságának leíró régészeti módszere, ezáltal a tárgyat előállító társadalmi csoportok kapcsolódásának egyik lehetséges fokmérője nagy fontossággal bír, és az edénművesség lehető legtöbb aspektusára kiterjed. Másrészt nagy hangsúlyt fektetünk a fazekastradíció techno-funkcionális sajátosságaira, társadalmi szerepére, illetve az edényt létrejöttét és használatát befolyásoló társadalmi folyamatokra. Megközelítésünk az edények teljes életciklusát igyekszik görcső alá venni, ide tartozik az előállítás, a használat, a másodlagos módosítások, a depozíció és más posztmanufakturális tevékenységek sora, melyek a korábbi kutatásokban kisebb figyelmet kaptak.

Késő rézkori kutatások a Régészeti Intézetben

Bondár Mária DSc

A Régészeti Intézet alapító tagjai közül Bognár-Kutzián Ida és Kalicz Nándor foglalkozott intenzíven a rézkor különböző területeinek (települések, temetkezések, féművesség, kronológia) kutatásával. Torma István, Makkay János, majd Zalai-Gaal István is folytatta e

hosszú évszázadok emlékeinek felkutatását, értékelését. 1977-től Bondár Mária is az innovációkban gazdag korszak különböző területeivel foglalkozik. Az előadás a kutatás fontosabb állomásainak felvillantásán túl bemutatja, hogyan változtatták meg a korabeli közösségek életét a késő rézkori innovációk.

Megtestesült bronzkor. A bronzkori társadalom kutatása 20 év távlatában

Kiss Viktória PhD

Az előadás a Kárpát-medencei bronzkor első ezer évéből, az i. e. 2500 és 1500 közötti időszakból feltárt leletek kutatásának régi és új módszereit mutatja be: a 20. század végén leggyakrabban használt tipológiai és temetőelemzési módszerekről a biorégészetig. Ezek segítségével a korábbinál részletesebb választ adhatunk arra a kérdésre, kik voltak, és milyen körülmények között éltek a közel kétezer évig tartó bronzkor első felében hazánkban letelepedett közösségek, akik a nagy piramisok fáraóinak és a minoszi Kréta palotáiban lakó uralkodóknak voltak a kortársai. Az újabb multidiszciplináris kutatások a bronzkori társadalom vizsgálatának korábban nem sejtett lehetőségeit tárják fel: magyarázható-e az emlékművek változása az egyének és közösségek mobilitásával, és a temetőn belül a sírok elrendezése összekapcsolható-e vérrokonsággal.

Látni a láthatatlant. A kísérleti régészet szerepe a hamvasztásos temetkezések vizsgálatában

Fülöp Kristóf MA

A hamvasztásos temetkezések sokáig a kutatás érdeklődési körén kívül, de legalábbis annak periferiáján helyezkedtek el. Ez nem is olyan meglepő, hiszen a halotti máglyán átalakuló tárgyak és emberi test a klasszikus módszertani keretek között és kérdésfeltevések fényében jóval kevesebb információt rejtenek magukban. Ez a kép azonban az elmúlt egy-két évtizedben erőteljesen átalakult köszönhetően a legújabb technikáknak és újszerű módszertani megközelítéseknek. Ebben az átalakulásban tölt be kiemelten fontos szerepet a kísérleti régészet, mely nemcsak egyszerű rekonstrukcióját jelenti egy eseménynek, hanem lehetőséget teremt egy újfajta vizsgálati perspektívára, régészeti kérdéseink minőségi újrafogalmazására azáltal, hogy